

Faragó József

**A KÉTNYELVŰ
MESEMONDÓK
REPERTOÁRJÁNAK
NYELVI
MEGOSZLÁSÁRÓL**

Az emberiség mesekincse olyan sok ezer éves kollektív szellemi alkotómunka eredménye, amelyben lakóhelyétől, nyelvétől és lélekszámától függetlenül mindenik nép kivette a maga részét. Még azok a népek is, amelyek a történelem folyamán megsemmisültek vagy más népekkel összeolvadtak, úgyszintén azok is, amelyek tudtunkon kívül futották meg egykori pályájukat, meséikkel az emberiség szellemi örökségét gyarapították.

A mesekincs nyelvi különbségeken átívelő, világméretű összefüggéseinek legfontosabb, azaz egész pontosan szólva: egyedüli és kizárólagos láncszemei a kétnyelvű mesemondók. Nélkülük a különböző népek meséi valami elképzelhetetlen módon elszigetelődnének egymástól; nem volna mesevándorlás, kölcsönös átvétel és átadás, a meseanyag nemzetközi kapcsolata, összefüggése és kiegyenlítődése; a nemzeti formák sokasága mélyén nem érvényesülne a mesekincs emberi egyetemessége és közössége.

Nyelvhatárok mentén — ha a szó szoros értelmében ilyen határokról egyáltalán beszélni lehet — és együttélő népek, nemzetiségek körében, vegyes lakosságú területeken mindig voltak két- vagy többnyelvű mesemondók, akik nyelvtudásukat a mesék közvetítésére használták: az anyanyelvükön elsajátított mesét a másik nyelven is mesélték, illetőleg a másik nyelven hallott mesét anyanyelvükön is mondani kezdték, vagyis az adott mesét mindkét esetben más nyelvre ültették át és a másik folklórban útnak indították. Az ilyen mesemondók már az irodalom és az irodalmi műfordítás kialakulása előtti korokban a szellemi javak nyelvi közvetítői voltak, s ezt a hivatásukat napjainkig folytatták és folytatják; míg azonban az irodalmi műfordítás mindig egy-egy műfordító személyéhez tapad, az ő munkájuk névtelen, folytonos és tömegméretű folklórfolyamat. Folytonosságából és tömeges méreteiből következik, hogy e kétnyelvű mesemondás, a szellemi javak cseréjével együtt, a népeket, nemzetiségeket egymáshoz közelebb hozza; köztük a mese szólaival a kölcsönös megismerés, megbecsülés és barátság mindennapi, elszakíthatatlan kapcsolatait szövö.

Kelet-Európa a maga viszonylag kis területével és viszonylag nagyszámú népével, nemzetiségével, az együttélésnek úgyszólván végtelen változataival a két- vagy többnyelvű mesemondás klasszikus földje —

ennek ellenére a jelenség kutatása a kelet-európai folklórisztikában még nem foglalta el az őt méltán megillető helyet. Így a múltbeli magyar és román folklórisztikában, amelynek eredményeit a legjobban ismerem, alig találtam néhány szórványos adatot, utalást a kétnyelvű mesemondásra vagy mesemondókra. Már csak ezért is indokolt, hogy a Románia Szocialista Köztársaság Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának keretében működő kolozsvári Etnográfiai és Folklór Osztály, megalakulása (1949) óta, a többi interetnikus folklórkapcsolatokkal együtt a kétnyelvű mesemondást is tanulmányozta, és egy kis munkaközösségünk (Faragó József, Hanni Markel, Vöő Gabriella) különösen az erdélyi román—magyar és német (szász) két- vagy kétnyelvű mesemondásról számos adatot gyűjtött.* Ezirányú munkánk egyik önálló és fontos fejezete volt az árpástói (r. Branștea, Beszterce-Naszód megyei) monográfikus gyűjtés: ebben a román—magyar vegyes lakosságú faluban 1961—1963 között mindenik kétnyelvű mesemondó mindkét nyelvű egész repertoárját magnószalagra vettük. Így derült ki, hogy a kétnyelvű mesemondók repertoárja nyelvileg korántsem arányos (talán nem is lehet arányos), hanem érdekes aránytalanságot, illetőleg változatosságot mutat. Ezt a megoszlást, amelyről a nemzetközi szakirodalomban tudtucmmal eddig még kevés szó esett, az alábbi módon próbálom csztályozni:

a) A másik egy részét, a kétnyelvű repertoár magját, a mesemondók hallgatóik igénye szerint mindkét nyelven tudják és szokták mesélni. Ez a gyakorlat aktív kétnyelvűséget és a mesék nyelvi átdolgozását kívánja. Az átdolgozás kétirányú: a mesemondó az anyanyelvén elsajátított meséit a másik nyelven is, a másik nyelven hallott meséket pedig anyanyelvén is előadja. A kétirányú átdolgozás gyakorlatilag egyenlőtlen, ugyanis a mesemondó életpályájától, valamint pillanatnyi körülményeitől függ, hogy melyik nyelven hallott több mesét, illetőleg melyik nyelven kell többször mesélnie. Az utóbbi igényt a hallgatók anyanyelve, kétféle nyelvű hallgatóság esetén pedig nyelvi megoszlásuk és az ebből fakadó igényük dönti el. Íme egy-két árpástói magyar mesemondónk nyilatkozata: „Magyarul is, románul is, melyiket hogy. Ahol sok román fiú gyűlt, mondtam románul; ahol magyar több, mondtam magyarul.” (Trombitás Lajos 88 éves.) Vagy: „Itt mindenki ért magyarul, románul. Ahol láttam, többen vannak románok, románul mondtam.” (Kiss Elemér 35 éves.) Olyan adatunk is van, amely szerint a magyar mesemondó nyelvét nem értő román hallgató számára a szöveget az egyik kétnyelvű hallgató suttogva fordítja, hogy a többieket ne zavarja.**

* A nyomtatásban eddig megjelent fontosabb eredmények: Faragó József, *Kétnyelvű mesemondónk*. Korunk XXIII (1964), 1174—1180. Eminescu Bolond Kalinjának szabófali magyar változata. Igaz Szó XII (1964), 5. sz. 836—841. Cîteva date cu privire la povestitul bilingv în Europa Răsăriteană. Revista de etnografie și folclor XII (1967), 271—282. Az emberevő nővér meséjéhez. Ethnographia LXXIX (1968), 92—101. *Zweisprachige Märchenerzähler in Siebenbürgen*. Forschungen zur Volks- und Landeskunde XIII (1970), 57—69. *Idegen szavak félreértésén alapuló népi tréfák*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (NyIrK.) XV (1971), 101—112. — Hanni Markel, *Snoave populare românești la sașii din Păuca*. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1968—1970. Cluj 1971, 419—435. — Vöő Gabriella, *Omori néphagyományok Rózsa Sándorról és Petru Manturól*. NyIrK. VIII (1964), 59—68. *Egy román mesemondó kétnyelvű meseváltozatai*. Uo. XIV. (1970), 121—132.

** Faragó József, *Kurcsi Mínya havasi mesemondó*. Bukarest 1969, 17.

A kétnyelvű mesemondónak etnikailag és művészileg legmagasabb szintjén a mesemondó ugyanazt a mesét mindkét nyelven azonos tartalommal, de kétféle népi (nemzeti) formában adja elő: mindkét nyelven a sajátos mesei formulákkal és nyelvi fordulatokkal él, a tulajdonneveket behelyettesíti, a cselekményt kétféleképpen lokalizálja és aktualizálja, és így tovább. Vagyis röviden: nem ugyanazt a meseszöveget ismétli két nyelven, hanem ugyanazon mesének kétféle népi formáját hozza létre. (Emanuel Pop 48 éves árpástói román mesemondóval szólva: „Ha magyarul tanultam, akkor románul nem lehet éppen úgy kifejezni... Ha mind azokat a szövegeket mondod, esetleg nem stimmel úgy... Lássa, itten is az a helyzet: ami van románul, nem stimmel magyarul. Sok szó nem stimmel magyarul.”) Ezt a szintet azonban a kétnyelvű mesemondó csak kivételesen, illetőleg részlegesen tudja megközelíteni: meséiben a saját nyelvű, illetőleg a másik nyelvű mesekincs népi formavilága különböző arányban összekeveredik, hat egymásra, vagy a két forma közül az egyik mindkét nyelvű mesében túlsúlyba kerül. Egy meseszövegben az idegen nevek, valamint az idegen mesei formulák és nyelvi fordulatok tükröfordításai tanúsítják a meseátdolgozásnak ezt a csak nyelvi, de még nem etnikai szintjét, minőségét.

b) A kétnyelvű mesemondó repertoárjának második hányada a lehető legérdekesebb: a mesemondó a másik nyelven hallott mesét csak a másik nyelven szokta mesélni, anyanyelvén sohasem szólaltatja meg. Ez a gyakorlat szintén aktív kétnyelvűséget igényel, viszont nem kíván sem egy-, sem kétirányú nyelvi átdolgozást: a mesélő azt adja vissza, amit hallott, a képességeinek megfelelő nyelvi és művészi szinten.

Székely István 29 éves árpástói magyar mesemondónk magyarázataiból már sejteni lehet ennek az egyoldalú gyakorlatnak az okát: „Magyarul nem jön jól ki.” Vagy: „Csak románul szoktuk mondani, mert magyarul nem passzol.” Vagy: „Há nem is lehet, mer nem pászol itt, ahol elküldik az urát, menje habér. Próbáltam én, de nem stimmel. Nem pászolnak a szavak; nem jön úgy ki.” A meseszövegek ismerete alapján megértjük az effajta célzásokat, a jelzett helyeken ugyanis olyan hangutánzó szók vagy kifejezések, szójátékok, felkiáltások, csattanós szóváltások és párbeszéddek, vagy verses mondókékek, dalok vannak, amelyeknek átdolgozása egyik nyelvről a másikra bonyolult nyelvi és költői feladat. Mivel ezt a feladatot a mesemondó nem képes kielégítően megoldani, a mesét kizárólag a másik nyelven szokta mondani.

c) A kétnyelvű mesemondó repertoárjának pontosan az előbbi két része közé illik, mert a kettő között átmenetet alkot az a harmadik rész, amelyet nyelvileg kevert szövegű mesének mondhatunk. Éspedig: a mesemondó átdolgozza a szövegnek mindazokat a részeit, amelyek nem igényelnek különleges műfordítói invenciót, viszont nem fordítja le és eredetiben idézi az előbb említett nyelvi formákat. Azok a mesék, amelyeknek „alapszövegében” idegen nyelvű hangutánzók, szójátékok, felkiáltások, párbeszéddek, versek vagy dalok vannak, közelien idegen eredetűek és a népi átdolgozásnak ezt a legelső, még csak részleges fokozatát képviselik. Ez a fokozat nemcsak a mesemondótól igényel aktív kétnyelvűséget, mint repertoárjának előbbi két része, hanem a hallgatóknak is kétnyelvűeknek kell lenniük, hisz a mesét csak akkor

tudják élvezni, ha az anyanyelvű szövegben felhangzó idegen szöveg-
részeket is megértik.

Tapasztalataink szerint a legtöbb kétnyelvű mesemondó igyekszik
ezeket a nehezen fordítható nyelvi formákat a másik nyelven (túlno-
mórészt anyanyelvén) is visszaadni. Így jönnek létre a jól-rosszul si-
került félmegoldások, mígnem a kísérletek, javaslatok sokaságából végül
a művészi megoldások kikristályosodnak. Aligha létezik egy mesében
olyan nyelvi bravúr, amely a kétnyelvű mesemondók jóvoltából idő
teltével a másik nyelven, annak a nyelvnek a szellemében is épp oly
bravúrosan meg ne szólalna.

d) A repertoár negyedik része, az eddigi háromtól eltérően, a pasz-
szív kétnyelvűségen alapszik: a mesemondó a másik nyelven hallja,
anyanyelvére fordítja, és mindig csak így mondja a mesét. Itt az átdol-
gozás egyirányú, de épp úgy, mint a kétirányú átdolgozások, minősége
szerint lehet nyelvi vagy etnikai szintű.

e) Végül a mesék ötödik csoportja szintén a kétnyelvű mesemondó
repertoárjának egy része, de nem tartozik bele sem közvetlenül, sem
közvetve a kétnyelvű repertoárjába. Azokról a mesékről van szó, ame-
lyeket anyanyelvén tanult és mindig csak anyanyelvén mesél, tehát
sohasem szóltatja meg őket a másik nyelven.

Összegezésül, a kétnyelvű mesemondók élő gyakorlata alapján, a
meseátdolgozás lehet részleges (kevert szövegű mesék) vagy teljes; lehet
egy- vagy kétirányú (egyik nyelvről a másikra vagy mindkettőről mind-
kettőre); és lehet nyelvi vagy etnikai szintű. A meseátdolgozás e lehe-
tőségei folytán a kétnyelvű mesemondó repertoárja (anyanyelven tanult
és mondott meséin kívül) nyelvileg négy részre tagolódik: mindkét nyel-
ven mondott mesék; kevert nyelven mondott mesék; csak a másik nyel-
ven mondott mesék; a másik nyelven hallott, de csak anyanyelven
mondott mesék. Az előbbi háromféle mesélés aktív kétnyelvűséget igé-
nyel, a negyediknek a passzív kétnyelvűség is elegendő. A repertoár
nyelvi megoszlása kivétel nélkül mindenik mesemondónál más és más
arányokat (aránytalanságokat) mutat, ezért szorítkoztunk most csak ál-
talános osztályozásukra.

REZIME

JEZIČKA PODELJENOST U REPERTOARU DVOJEZIČNIH KAZIVAČA PRIPOVEDAKA

Autor naglašava ulogu dvojezičnih kazivača pripovedaka: bez njih ne bi
postojala međunarodna povezanost i izjednačavanje pripovedaka, u dubini
mnoštva narodnih oblika ne bi došli do izražaja čovekova univerzalnost i za-
jedništvo pripovedačkog blaga.

Prema istraživanju autora i njegovih saradnika među erdeljskim ru-
munsko-mađarskim i nemačkim (saskim) dvo- ili višejezičnim kazivačima
repertoar predavača pokazuje zanimljive nesrazmere, odnosno raznovrsno-
sti, i to:

a.) Jedan deo pripovedaka kazivač kazuje obično na oba jezika, već
prema zahtevu slušalaca, odnosno prema jezičkoj razdeljenosti. Ova praksa
zahteva aktivnu dvojezičnost i kazivač pripovetke jednako može da prenese

sa maternjeg jezika na drugi kao i sa onog drugog na maternji. Prerađenu etnički i umetnički na najvišem nivou, kazivač kazuje jednu istu pripovetku iste sadržine, ali u dvovrskom narodnom obliku, odnosno na oba jezika, svojstvenim pripovedačkim formulama i jezičkim izrazima.

Ovom nivou može zapravo samo izuzetno, odnosno delimično da se približi: u pripovetkama njegovim mešaju se i utiču jedni na druge u raznim proporcijama oblici svetova narodnog blaga maternjeg, odnosno onog drugog jezika.

b.) Drugu kvotu repertoara dvojezični pripovedač kazuje obično na drugom jeziku, jer podražavanje glasa, igre reči, dijaloge sa velikim efektom, stihovane male govore i pesmice ne ume da vraća na maternji jezik.

c.) Treći deo repertoara jezički je mešani tekst i predstavlja između ranija dva dela kao neki prelaz. „Osnovni tekst” pripovedač prevodi na maternji jezik, odnosno na drugi jezik, označene jezičke oblike međutim ostavlja u originalu i citira.

d.) Četvrti deo repertoara počiva na pasivnoj dvojezičnosti: pripovedač prerađuje na maternji jezik pripovetku koju je čuo na drugom jeziku i uvek je tako priča.

e.) Na kraju, peta grupa pripovedaka i ne spada u dvojezični repertoar: pripovedač pripovetku koju je čuo na maternjem jeziku uvek kazuje na svom maternjem jeziku.

U živoj praksi dvojezičnih kazivača prerada pripovetke može da bude delimična (mešani tekst) ili potpuna; jedno ili dvosmerna; etnička ili samo jezička.

Dvojezični repertoar jezički se deli na četiri dela: kazivan na oba jezika; kazivan mešanim jezikom; kazivan samo na drugom jeziku; pripovetke slušane na drugom jeziku, ali kazivane samo na maternjem jeziku.